

Ord og uttrykk

Affektiv handling. Handling som springer ut av sterke følelser eller er en spontan reaksjon på noe uventet eller provoserende som skjer i omgivelsene.

Aksjonsforskning. Forskning i vekselvirkning mellom forskere og klienter eller kunder, hvor forsøk på å vinne ny kunnskap er koplet sammen med handling for å endre uønskede sosiale forhold.

Aktør. En eller flere personer (for eksempel en regjering) som handler mer eller mindre bevisst for å oppnå noe gjennom sosial utveksling.

Altruistisk selvmord. Selvmord som skyldes for sterk sosial integrering, slik at man ofrer livet for et kollektiv man tilhører.

Anomisk selvmord. Selvmord som skyldes normforvirring og følelse av meningsløshet.

Arbeid. All verdiskaping som er nødvendig for å holde i live og fornye befolkningen i et samfunn på det velferdsnivået den anser som rimelig.

Arbeidsdeling. Inndeling av arbeidet som utføres i bedrifter og samfunn, etter oppgaven som løses, eller typen arbeid som utføres, og over- og underordning av arbeidsrollene som følger av denne inndelingen.

Arbeidskraft. I marxistisk forstand et produksjonsmiddel sammen med råvarer og redskaper.

Assimilering. (Også kalt akkulturasjon) At en person eller minoritet gir slipp på sin egen kultur og internaliserer den dominerende kulturen.

Avmakt. Underlegenhet i en sosial relasjon som man er avstengt fra å gjøre noe med.

(Sosialt) avvik. Brudd på lov, moralbud eller konvensjon.

Balansert bytte. At partene i et bytteforhold får goder som omtrent tilsvarer det de gir.

Begrep. Presist tankeredskap som skiller et fenomen fra andre.

Beslutningskjede. Beslutninger som henger sammen i kjeder, hvor senere beslutninger er avhengige av dem som er tatt i tidligere ledd.

Delbare goder. Goder som kan deles opp i ulike mengder og brukes som byttemiddel.

Den kapitalistiske ånd. Trangen til å søke økonomisk avkastning (profitt) av sin kapital ved rasjonell foretaksomhet og kapitaloppsamling og -investering.

Den protestantiske etikk. Individuell åndeliggjøring og puritansk livsførsel som blant annet innebærer vekt på hardt arbeid, selvdisiplin og nøysomhet.

Disiplinering. Å sørge for at menneskene i et sosialt system internaliserer verdiene, normene og virkelighetsoppfatningene til de dominerende gruppene i systemet.

Diskurs. De uttrykksformene og begrepene som karakteriserer samtalen i et bestemt sosialt system eller kommunikasjonen om et bestemt emne og utelukker andre mulige kommunikasjonsinnhold.

Doxa. Den underforståtte og selvsagte delen av kulturen i en gruppe eller et samfunn.

Dysfunksjon. Negativ virkning av et element i et sosialt system.

Egoistisk selvmord. Selvmord som er utløst av for svake bånd til andre mennesker.

Eksternalisering. Observerbar menneskelig handling og de sosiale konsekvensene av denne handlingen, særlig danning eller reproduksjon av sosiale relasjoner.

Etnisitet. Begrep for å skille mellom folkegrupper med samme opphav og kultur.

Etnosentrisme. Tendensen til å vurdere andre kulturer ut fra målestokkene i egen kultur, ofte koplet med en nedvurdering av de andre kulturene.

Felles interesser. At flere mennesker eller samfunnsgrupper har interesse i å skape og kontrollere (mer av) det samme godet og mulighet til å samarbeide om det.

Felleshandling. Den spontane og ofte rituelle samhandlingen i ansikt til ansikt-situasjoner.

Fellesskap. Varig samhandlingsmønster hvor samhandlingen gjentar seg regelmessig og er basert på gjensidige forventninger og felles oppfatninger og verdier.

Fiktivt sosial press. Felles forventninger i et sosialt miljø det ikke er grunnlag for, i den enkeltes oppfatninger av hvordan han eller hun selv bør handle.

Fordelingsrettferdighet (engelsk *equity*). At man belønnes etter den innsatsen man gjør.

Forhandlingskjede. Uformelle eller formelle forhandlinger mellom to eller flere parter hvor man prøver ut hverandres standpunkt og jenger seg etter hverandre, og hvor det som foregår i ett ledd, er avhengig av det som har blitt bestemt eller underforstått tidligere i prosessen.

Formell organisasjon. Sosial organisasjon med formaliserte regler for hvordan virksomheten (inkl. samhandlingen) skal foregå, og standardiserte sanksjoner for brudd på reglene.

Formidling. Systematisk spredning av vitenskapelig innsikt og kunnskap på en måte som blir forstått av et allment publikum.

Forskning. Utvikling og prøving av teorier og modeller ved å gå ut i virkeligheten og sammenholde det man finner, med antakelser man hadde på forhånd, slik at de bestyrkes eller avkreftes.

Forskningsmetoder. Framgangsmåter for innsamling av erfaringsmateriale («data») med utgangspunkt i en vitenskapelig problemstilling, som gir relevante, systematiske og kontrollerbare opplysninger om virkeligheten.

Forventning. Forestilling om hvordan en bestemt samhandling må, bør eller kommer til å foregå. Se «sosial rolle».

Fremmedgjøring. Den avstanden og avmakten som eksisterer mellom dem som deltar i produksjonen av noe, og det endelige produktet og bruken av det i kapitalistiske samfunn. Ordet brukes også i en videre betydning om følelsen av å være fremmed i forhold til bestemte grupper eller samfunn.

Frivillig organisasjon. Organisasjon hvor medlemmene har gått inn for å arbeide for et felles mål eller en felles verdi uten økonomisk kompensasjon.

Funksjon. Positiv virkning eller konsekvens av et sosialt fenomen for det sosiale systemet det hører hjemme i.

Funksjonalisme. Tenkemåte som legger vekt på hvordan forskjellige element i samfunn eller grupper samvirker for å ivareta viktige behov eller realisere felles mål, ofte uten at dette har vært planlagt, eller at samfunnsmedlemmene er oppmerksom på det.

Funksjonell ekvivalent. Alternativ til en sosial ordening som antas å ha en virkning for den sosiale helheten den er del av.

Funksjonell forutsetning. Oppgaver som må løses kontinuerlig for at et sosialt system skal fortsette å eksistere.

Funksjonell virkning. Konsekvensene for et sosialt system av bestemte sosiale ordninger eller subsystem.

Føringer. Faktorer som direkte eller indirekte gir mennesker bestemte handlingsmuligheter og stenger for andre.

Generell kunnskap. Kunnskap sammenfattet og presist uttrykt ved hjelp av teori.

Godet. Brukes i en vid betydning i sosiologien, om det mennesker setter pris på og streber etter.

Gratispassasjer. Menneske eller samfunnsgruppe som nyter godt av et fellesgode uten å ha vært med på å frambringe godet.

(Sosial) gruppe. Sosialt system der medlemmene er i direkte samhandling over lengre tidsrom.

Habitus. Den sosialt bestemte kroppslige og mentale disponeringen hos mennesker for å handle på bestemte måter.

Handling. Atferd som individet har en mening med – som det ligger et ønske, en hensikt eller vilje bak.

Holdning. En disposisjon til å reagere på en bestemt påvirkning eller situasjon på en bestemt måte.

Homogami. Tendensen til at man forelsker seg i, flytter sammen med og gifter seg med mennesker med samme sosiale kjennetegn som en selv.

Hverdagspraksis. Bestemt måte å ordne den gjentatte daglige samhandlingen mellom mennesker.

Identitetsskaping. Etablering av følelsesmessig tilknytning til et sosialt system blant medlemmene. Å gjøre en gruppe eller organisasjon til en positiv referansegruppe for dens medlemmer.

Ideologi. Omfattende og forholdsvis konsistent oppfatnings-, verdi-, begreps- og argumentasjonsmønster.

Ideologisk hegemoni. Når ideologien til dem som har makten i et sosialt system, dominerer diskursen i hele systemet.

Incestforbudet. Normen som forbyr seksuelt samkvem mellom familiemedlemmer og nære slektninger.

Individorientert forklaring. Forklaring av et sosialt fenomen med henvisning til egenskaper ved menneskene som er involvert, situasjonen de er i, og deres motiver og handlinger.

Individualisering. (Den påståtte) tendensen til at samhandlingsforholdene i vår tid blir flyktigere enn tidligere og de sosiale båndene dermed svakere.

Individualisme. I sosiologien: Tenkemåte som legger vekt på at menneskers handlinger springer ut av deres bevisste valg i bytteforholdene med andre, og hvordan disse valgene ofte er bestemt av den samhandlingssituasjonen de er i. I samfunnet: Ideologi som framhever den enkeltes (rett til) uavhengighet av andre og målene om selvrealisering og suksess.

Individuell effekt. Personlige egenskaper og preferanser som leder til bestemte handlingsvalg, og som kan føres tilbake til menneskets sosiale bakgrunn.

Inn-gruppe. Gruppe som preges av solidaritetsfølelse, lojalitet og samarbeid.

Inntrykkskontroll. Å presentere et bestemt bilde av seg selv i en bestemt situasjon.

Instituering/institusjonalisering. Utvikling av sammenhengende normer for hvordan viktig og hyppig forekommende samhandling skal foregå, og et apparat som sørger for at normene etterleves.

Integrering. Å bli eller være innlemmet i et sosialt system og føle tilhørighet til det.

Interaksjonisme. Tenkemåte som legger vekt på gjensidig påvirkning i sosiale fellesskap, hvor mennesker leter etter felles virkelighetsforståelser eller forhandler seg fram til slike og på den måten «konstruerer» (gjendanner eller endrer) samhandlingsmønstrene.

Interaksjonsritual. Etablert skjema for samhandling både i hverdagslige og mer høytidelige situasjoner.

Interesse. Ønske om kontroll over et gode eller onde.

Interesseaggregering. Samordning og opparbeiding av støtte for et knippe av felles interesser.

Interesseartikulering. Utforming og presentasjon av argumentene for en felles interesse i den hensikt å påvirke opinionen og myndighetene.

Interessekonflikt. Konflikt om tilgangen på et knapt gode eller om realiseringen av en felles verdi.

Internalisering. Når et element i kulturen man tilhører, blir en del av ens egen identitet og samvittighet.

Kapitalisme. Økonomisk system basert på at eiendomsrett til produksjonsmidlene gir styringsrett over produksjonen.

Karismatisk autoritet. Herredømme basert på lederens personlige egenskaper eller nådegaver.

Kjønnsbestemt arbeidsdeling. Fordeling av arbeidsoppgavene i samfunnet slik at bestemte oppgaver i hovedsak går til kvinner og andre oppgaver i hovedsak går til menn.

Kollektiv aktør. Gruppe som fatter beslutninger og handler på vegne av et større fellesskap.

Kollektiv handling. Handlingsforløp med flere deltakere, hvor handlingene går mer eller mindre automatisk og samordnet.

Kollektive goder. Goder som er tilgjengelige for mange og ikke kan eies av noen bestemt.

Kommunikasjon. Sending og mottak av budskap mellom sosiale aktører, og ordningene som gjør slik utveksling mulig.

Kommuniseringsmakt. Kontroll over tilegnelse, bearbeiding og formidling av informasjon og oppfatninger i et sosialt system.

Komparativ metode. Å sammenlikne sosiale fenomen systematisk for å undersøke likheter og variasjoner.

Komplementære roller. Gjensidig avhengige roller.

Konstituerende norm. Norm som sier hvilke oppgaver som skal utføres, og hvilke midler som kan brukes av innehaveren av en bestemt rolle.

Konteksttilpasning. Menneskers tilpasning til de samfunnsstrukturelle mulighetene og begrensningene de lever under, på ulike områder.

Kontekstualisme. Tenkemåte som legger vekt på hvordan menneskers oppfatninger, følelser, handlinger og atferd er betinget av de sosiale (materielle og kulturelle) vilkårene de har tilegnet seg og lever under.

Kontroll. Rett til å disponere eller bestemme over et gode eller et onde. Se også «sosial kontroll».

Koordinering. Samordning av virksomheten og samhandlingen i et sosialt system.

Korporativt styresett. Samfunnsstyring basert på organisasjonsvesenet i samfunnet og makten og medlemskapet som karakteriserer dette.

Kostnader. Ondene som inngår i sosiale utvekslingsforhold.

Kriminalitet. Handlinger som bryter med normene i lovverket i et samfunn, begått av tilregnelige mennesker som er over en viss lavalder.

Kultur. Felles mønstre for tanker, følelser og handlinger i et samfunn, som er utviklet gjennom påvirkning eller læring fra andre samfunnsmedlemmer. «Kultur» og «symbolmiljø» er to ord for omtrent samme begrep i sosiologien.

Kulturell diskvalifisering. At medlemmer av minoriteter blir den tapende part i samhandlingen i et samfunn fordi deres kultur og tilhørende sosiale kompetanse ikke får gjennomslag.

Kulturell effekt. Direkte sosialt press som sporer mennesker i retning av bestemte handlinger.

Kulturell pluralisme. Gjensidig respekt mellom samfunnsgrupper for hverandres kultur, slik at minoriteter kan gi uttrykk for sin kultur uten å møte fordommer.

Kulturell tvang. Tvangen over menneskers handlinger som ligger i verdiene, virkelighetsoppfatningene, normene og konvensjonene i symbolmiljøet hun eller han tilhører.

Kulturelt hegemoni. At verdiene, normene og virkelighetsoppfatningene og deres manifestasjoner som deles av de mektige samfunnsgruppene, dominerer diskursen i et samfunn.

Kvalifisering. Utdanning og trening med sikte på å gå inn i bestemte yrker eller jobber.

Lagspill. Fellehandling med sikte på inntrykkskontroll.

Latent funksjon. Funksjon eller dysfunksjon som i liten grad er oppfattet av medlemmene i det sosiale systemet den virker i (jf. «sosial funksjon»).

Legitimering. Rettferdiggjøring av målene for et sosialt system og midlene som brukes for å nå disse felles målene.

Legitimitet. De styrendes etablerte rett til å utøve makt over dem som styres.

Likedanning. Utvikling av felles normer og oppfatninger om hvordan virksomheten i et sosialt system skal foregå.

Lokalsamfunn. Mindre sosialt system med allsidige relasjoner mellom medlemmene, som er bosatt i et avgrenset geografisk område. Kalles også «stedssamfunn».

Majoritetskultur. Kulturen til det dominerende flertallet i et samfunn.

Makrososiologi. Studier av større sosiale enheter og institusjoner, for eksempel utdanningssystemet, nasjonen eller verdenssamfunnet.

Manifest funksjon. Funksjon eller dysfunksjon som i stor grad er tilsiktet og oppfattet av medlemmene i det sosiale system den virker i.

Marginalisering. Å bli satt utenfor det sosiale fellesskapet når man ikke greier å leve opp til forventningene som gjelder.

Marked. Bytterelasjon der alle parter bytter forholdsvis fritt.

Markedsmakt. Den kontrollen over medaktørene en sosial aktør har i samhandlingen på et marked.

Massekommunikasjon. Utsveksling av budskap gjennom massemedier.

Mekanisk solidaritet. Samhold basert på likhet mellom voksne medlemmer av enkle sosiale system.

Merverdi. Det overskuddet som ifølge Marx skapes av arbeiderne, men som blir til kapitaleiernes profitt når produksjonskostnadene (inkludert arbeidernes lønn) er betalt.

Mesonivået. Sosiale fenomen på mellomnivået: foreningsliv, naboskap, arbeidsgrupper, mindre lokalsamfunn, lokale avdelinger i bedrifter og organisasjoner og liknende.

Metodologisk individualisme. Syn som går ut på at kulturelle og strukturelle mønstre kan og bør forklares med utgangspunkt i individuelle egenskaper og ønsker, og samhandlingen mellom mennesker.

Metodologisk kollektivism. Syn som går ut på at kulturelle og strukturelle mønstre bare kan forstås fullt ut som overindividuelle fenomen. Uttrykkes gjerne med ordene «helheten er mer enn summen av delene».

Mikrososiologi. Studier av mindre sosiale enheter og fenomen, for eksempel relasjonene mellom et fåtall mennesker.

Modell. Idealisert, forenklet bilde av et fenomen, som konkretiserer en teori og danner bindeledd mellom teori og erfaring.

Modellmakt. Kontroll over den språkbruken, det kunnskapsforrådet og den virkelighetsforståelsen som legges til grunn for samhandlingen i et sosialt system.

Monopol. Bytteforhold der en part alene har kontroll over et gode andre parter er interessert i.

Motkultur. Minoritetskultur som står i motsetning til flertallskulturen i et samfunn.

Motstridende interesser. At mennesker eller samfunnsgrupper har interesse i et gode det er for lite av. Ofte er dette godet kontrollen over den enkeltes tid.

Mønstervariabler. Begrepssystem for å karakterisere samhandling og sosiale relasjoner.

Målrasjonell handling. Handling basert på bevisst vurdering av kostnad mot nytte med hensyn til å oppnå et bestemt mål.

Nasjonalisme. Ideologi som innebærer at nasjonalstaten basert på en felles etnisk identitet er det selvsagte politiske fellesskapet.

Naturorientert forklaring. Forklaring av et sosialt fenomen med henvisning til forskjeller mellom mennesker som er biologisk, fysiologisk eller økologisk basert.

Normativ determinisme. Forklaring av atferd og handlinger som resultat av etterlevelse av normer.

Normativ makt. Den makt en sosial aktør har i kraft av å representerte bestemte verdier, normer og/eller innsikter.

Normdanning. Å skape enighet om hva som er konform, og hva som er avvikende atferd på et område, og uttrykke dette i påbud eller forbud.

Normer. Regler eller likeartede forventninger om hvordan man må handle i viktige sosiale sammenhenger.

Nullsumspill. Utveksling hvor den ene partens vinning svarer til den andre partens tap.

Objektivering. At gjentatt samhandling og (nye) sosiale relasjoner og mønstre blir en realitet for deltakere og omgivelser.

Omsorgsrasjonalitet. Den formen for verdirasjonell handling (se nedenfor) som bygger på omtanke og omsorg for medmennesker heller enn på materiell nyttemaksimering.

Onder. Belastninger, avstraffelser og tap av goder.

Organisasjon (sosial). Målrettet sosialt system.

Organisert samarbeid. Samordnet virksomhet basert på stilltiende eller formelle kontrakter om å løse bestemte oppgaver i fellesskap.

Organisk solidaritet. Samhold basert på den gjensidige avhengigheten som oppstår i differensierte samfunn.

Overgangsritual. Ritual som brukes når vi går over fra en viktig posisjon til en annen i et samfunn. Hos oss gjelder det dåp, konfirmasjon, bryllup, begravelse og en del andre ritual.

Overvåking. At medlemmene i et sosial system passes på, fra spesialiserte organer eller gjennom daglig samhandling, og at deres handlinger sanksjoneres.

Parlamentarisk styresett. At makten til de utøvende og dømmende organene i et samfunn i stor grad er basert på de folkevalgte organene.

Partsborgerskap. Medlemskap i organisasjoner med rett til å påvirke deres beslutninger og dermed medvirke i den korporative påvirkningen av de politiske myndighetene.

Patriarkat. En ordning som går ut på at (eldre) menn har makt over livet til de øvrige medlemmene i et sosialt system og dermed i samfunnet som helhet.

Politisk styring. Rammesetting og konfliktløsning i en enhet med overordnede beslutningsorganer. I en nasjon kalles dette «samfunnsstyring».

Politiske ressurser. Materielle, sosiale, kunnskapsmessige og organisatoriske forutsetninger for politisk medvirkning fra den enkeltes side.

(Sosial) posisjon. En oppgave eller stilling (en «plass») i et sosialt system.

Primære rammer. Begrensninger på menneskers handlinger som ligger i naturen og den overordnede sosiale strukturen.

Primærgruppe. Liten gruppe med lang varighet, hyppig kontakt og personorienterte relasjoner mellom medlemmene.

Primærsosialisering. Overføring av forventningene og kunnskapene om grunnleggende rettigheter og plikter til nye medlemmer av samfunnet. Oppdragelse.

Problemorientert forskning. Forskning som søker å belyse et bestemt sosialt problem (til forskjell fra et faglig problem).

Produksjon. Alle sider ved arbeidet og samvirket som bidrar til realiseringen av det grunnleggende målet for et sosialt system.

Produksjonsmidler. Råmaterialer, redskaper og arbeidskraft i marxistisk tenkemåte.

Produksjonsmåte. Den grunnleggende organiseringen av produksjon og fordeling av materielle goder i et samfunn. Et samfunns økonomiske system.

Produksjonsrelasjoner. Forhold mellom de viktigste samfunnsgruppene som inngår i produksjonsmåten. I kapitalismen er dette kapitalister og lønnstakere eller proletarer.

Produktivkrefter. Råmaterialene, redskapene og arbeidskraften som inngår i en produksjonsmåte.

Profesjon. Yrkesgruppe som i kraft av sin utdanning har enerett på en viss gruppe stillinger som krever spesialkompetanse og har høy lønn, autoritet og status.

Påvirkningsmakt. Evnen til å bearbeide og formidle informasjon og verdier og omsette disse i handling som berører andre.

Rammebetingelser. Føringer og sporer for menneskers handlinger.

Rangulikevekt. Når innehaverne av bestemte posisjoner i et sosialt system blir belønnet høyt på noen områder og lavt på andre.

Rasjonalitet. At handling og samhandling bygger på fornuftsmessige grunner.

Rasjonelt legalt herredømme. Maktutøvelse basert på vedtatte lover og forskrifter i et samfunn (Weber).

Referansegruppe. Gruppe eller kategori av mennesker individet har som forbilde og sammenlikner seg med.

Rekruttering. Prosessene som foregår når posisjonene i et sosialt system fylles.

Relasjonsstruktur. Den horisontale og vertikale ordningen av posisjonene i et sosialt system.

Ressurskonvertering. Å omsette de ressursene man har, for å oppnå framtidige goder.

Rolle: se «sosial rolle».

Rolleatferd. Måten en rolleinneholder lever opp til eller spiller rollen på.

Rolledistanse. Å kommunisere at man spiller en rolle som ikke er uttrykk for ens egentlige jeg.

Rollekonflikt. Spenning eller kamp skapt av kryssende forventninger innen en persons rollesett eller sosius.

Rollesett. Summen av forventninger til den som har en bestemt sosial posisjon.

Rollesettkonflikt. Spenning som har sitt grunnlag i motsetninger mellom forventningene rettet mot bestemte sosiale posisjoner.

Rollestress, sosisuskonflikt eller interrollekonflikt. Spenning som skyldes motstridende forventninger mellom en persons forskjellige posisjoner.

Rollestruktur. Den innbyrdes ordningen av rollene i et sosialt system.

Samfunnsgruppe. Kategori av mennesker som har et sosialt viktig felles kjennetegn.

Samfunnsorientert forklaring. Forklaring av et bestemt sosialt fenomen med henvisning til hvordan det inngår i en bredere sosial sammenheng.

Samhandling. Forhold der to eller flere personer tar hverandres hensikter og handlinger i betraktning når de gjør noe sammen eller overfor hverandre.

Samholdsmekanisme. Sosial ordning som bidrar til at integrasjonen i et sosialt system bevares eller styrkes.

Sanksjon. Belønning for å følge en norm eller straff for å bryte den.

Sanksjonering. Belønning av konformitet og straff av avvik.

Segmentering. Oppdeling av et marked i flere delmarkeder, med barrierer mot utveksling mellom segmentene.

Segregering. Fysisk og kulturell atskillelse av folkegrupper.

Sekularisering. At religionen mer og mer avgrenses til religiøse sammenkomster og får mindre å si for den enkeltes daglige liv.

Sekundærgruppe. Større gruppe med formelle relasjoner og sjeldnere personlig kontakt mellom medlemmene.

Sekundærsosialisering. Innføring av samfunnsmedlemmene i de mer spesifikke rollene de innehar i sekundærgrupper og voksenroller.

Selvinteraksjon. Bevisst eller ubevisst indre samtale hvor vi vekselvis tar forskjellige roller.

Selvkontroll. Når den enkelte handler i samsvar med innlærte normer fordi hun eller han føler det er rett eller forventer belønning for konformitet eller straff for avvik.

Sirkelvirkninger. Gjensidig forsterkende eller svekkende virkninger av bestemte sosiale ordninger.

Situasjonslogisk analyse. Analyse av samhandling hvor vekten ligger på å beskrive deltakernes valgsituasjoner og formålsrasjonalitet.

Situasjonstvang. Sosiale situasjoner som innebærer relasjoner mellom menneskene som gjør at de handler på bestemte måter hvis de oppfører seg rasjonelt.

Sosial atferd. Atferd som direkte eller indirekte er påvirket av andres forventninger.

Sosial bakgrunn. Summen av vilkårene et menneske er vokst opp under og senere har ervervet seg.

Sosial ekskludering. Utestengning av bestemte personer eller grupper fra deltakelse i et sosialt fellesskap eller fra å oppnå bestemte goder.

Sosial funksjon. Positiv eller negativ konsekvens av et element i et sosialt system, for eksempel av et trekk ved systemets struktur.

Sosial institusjon. Et integrert sett av normer og regler omkring en sentral oppgave eller overordnet verdi i et samfunn, og sanksjonsapparatet som er utviklet i forbindelse med dette.

Sosial integrasjon. Forening og samordning av mennesker og grupper i større sosiale fellesskap.

Sosial klasse. Sosialt system som står i en bestemt maktposisjon i forhold til ett eller flere andre system og dermed har medlemmer med felles interesser.

Sosial konflikt. Aktualisert sosial motsetning: observerbar tilstand av spenning eller fiendtlighet mellom to eller flere parter.

Sosial konstruksjonisme. Det grunnsynet at sosiale mønstre skapes og gjendannes gjennom samhandlingen mellom mennesker og de innbyrdes sammenhengene de inngår i.

Sosial kontroll. Disiplinering og overvåking av medlemmene i et sosialt system med sikte på å holde avvik fra systemets normer innenfor visse grenser.

Sosial lagdeling. Tendensen til sammenfall mellom rikdom, makt og sosial prestisje som gjør at den samlede fordelingen av goder og byrder i samfunnet blir preget av systematisk ulikhet.

Sosial mobilitet. Skifte av plass i lagdelingen, nedover eller oppover.

Sosial norm. Likeartede forventninger om riktig atferd i situasjoner som er varige eller gjentar seg ofte.

Sosial person (sosius). Summen av rollene et menneske har.

Sosial relasjon. Stabilt samhandlingsforhold mellom to eller flere mennesker.

Sosial rolle. Knippet av normer om hvordan oppgavene som hører til en sosial posisjon, skal ivaretas.

Sosial status. Summen av et menneskes makt, rikdom og prestisje.

Sosial struktur. Den horisontale og vertikale innbyrdes ordningen av posisjonene og rollene i små og store sosiale enheter.

Sosialisering. Prosess der nye medlemmer i et sosialt system føres inn i rollene og lærer de grunnleggende pliktene og rettighetene som medlem av systemet.

Sosialt avvik (mots. konformitet). Atferd eller handlinger som i tydelig grad er i uoverensstemmelse med normene i et sosialt system.

Sosialt bytte. Samhandling hvor partene (tror de) har oversikt over hva hver enkelt gir og får av ondt og goder, og lar det gi seg utslag i det de gjør.

Sosialt fellesskap. Relasjoner mellom to eller flere mennesker som er gjensidig avhengige av hverandre, og hvor samhandlingen er basert på en felles forståelse av hva de kan forvente av hverandre.

Sosialt fenomen. Trekk eller side ved samfunnslivet.

Sosialt lag. Et antall mennesker som befinner seg på omtrent samme nivå i den samlede fordelingen av goder og byrder i samfunnet.

Sosialt nettverk. Knippe av uformelle sosiale relasjoner som er løsere og omfatter flere enn en primærgruppe.

Sosialt problem. Forhold i samfunnet som betraktes som uønsket av flertallet.

Sosialt system. Knippe av sosiale relasjoner dannet omkring et felles problem eller mål.

Sosiologi. Det systematiske studiet av mønstrene og prosessene i sosialt liv. Den samfunnsvitenskapen som utforsker, beskriver, forklarer og fortolker relasjonene mellom individer, grupper og større sosiale enheter.

Sosiologisk problem. Faglig spørsmål innenfor sosiologien.

Sosioøkonomisk status. En persons plassering i den sosiale lagdelingen i samfunnet.

Spillteori. Analyser av samhandling som analog med spill hvor deltakerne handler strategisk for å oppnå størst mulig vinning. At de handler strategisk, betyr at de vurderer sine egne muligheter og de øvrige spillernes valg.

Sporer. Verdier, normer og kunnskaper som skaper preferanser og følelser for bestemte handlingsvalg og gjør andre handlingsvalg mindre sannsynlige.

Språkmakt. Den makten en person eller en gruppe har som er basert på den enkeltes evne til å behandle språket og de språklige virkemidlene.

Statsborgerskap. Medlemskap i en nasjonalstat som gir rett til å delta i den politiske styringen og få del i fellesgodene som frambringes.

Status. Posisjon i et sosialt system, uttrykt gjennom posisjonens rettigheter og plikter.

Statusroller. Roller knyttet til grunnleggende statuser i storsamfunnet.

Stemplingsteori. Den oppfatningen at sosiale avvik er resultat av defineringsprosesser som foregår i samhandlingen mellom mennesker, og ikke en egenskap ved bestemte handlinger.

Stimuleringer. Goder som ivaretar menneskers behov for samvær med andre på forskjellige måter.

Strategisk norm. Norm som foreskriver hvordan man best mulig kan gå fram for å fylle en rolle gitt de konstituerende normene som beskriver rollen (se dette).

Strukturalisme. Det synet at vi under de ofte omskiftelige sosiale fenomenene kan finne mer stabile strukturer, og at disse er viktige for menneskenes handling og samhandling.

Strukturasjon. Skaping og gjendanning av sosiale mønstre, det vil si mønstre av regler og ressurser, gjennom dagliglivets samhandlingspraksis.

Strukturell effekt. Direkte ytre føringer på menneskers handlinger.

Strukturell tvang. Tvangen som ligger i de strukturelle føringene på menneskers handlinger.

Strukturendring. Endring i de karakteristiske samhandlingsmønstrene i et sosialt system, eller avvikling av slike mønstre.

Strukturfunksjonalisme. Den tankegangen at bestemte strukturtrekk har bestemte funksjoner som bidrar til å opprettholde det sosiale systemet trekket eller elementet er en del av.

Strukturrasjonalisering. Å lede samfunnsutviklingen i retning av stordrift, automatisering, spesialisering og sentralisering.

Symbolinteraksjonisme. Tenkemåte som legger vekt på den kommunikative og språklige siden ved samhandling.

Symbolmiljø. Felles kunnskaper, oppfatninger, handlingsforskrifter, tegn og hjelpemidler som bestemmer leveviset i et samfunn og knytter individ og samfunn sammen. Se «kultur».

Synkende grensenytte. Når det man vinner ved å få en ekstra andel av et gode, oppleves som mindre enn da man fikk tilsvarende andel av godet forrige gang.

Systematisk kunnskap. Logisk konsistente beskrivelser av utsnitt av virkeligheten, basert på materiale samlet inn etter anerkjente forskningsmetoder.

Teori. Generell og syntetiserende sammenfatning av forskningsbaserte kjensgjerninger om et bestemt fenomen eller utsnitt av virkeligheten.

Terminologi. Betegnelsene for de viktigste begrepene i en vitenskap.

Tillit. Å stole på andre i den grad at man overgir makt til dem med den overbevisning at de vil bruke den til det felles beste.

Tostegshypotesen. Den antakelsen at budskapet fra massemediene først går til et mindre antall opinionsledere, som så formidler det videre til det større publikum gjennom personlig kommunikasjon.

Tradisjonell autoritet. Herredømme basert på overleverte forestillinger om at bestemte personer eller familier har rett til å utøve makt i bestemte sammenhenger.

Tradisjonell handling. Vanemessige, innlærte reaksjoner i situasjoner som ofte gjentar seg.

Transformasjoner. Felleshandlinger innenfor spesielle rammer hvor deltakerne spiller bestemte roller (for eksempel øvelser, spill, konkurranser, seremonier, ritual, skuespill).

Typifisering. Forenklet forestilling om mennesker, grupper, handlinger og hendelser.

Typologi. En kombinasjon av vitenskapelige begrep som utgjør en overordnet klassifisering.

Urbanisering. Tendensen til konsentrasjon av befolkningen i byer og tettbygde områder.

Utbytting. Utvekslingsforhold hvor den ene parten systematisk tjener og den andre parten systematisk taper. I marxistisk terminologi: det forhold at overskuddet av produksjonen i uforholdsmessig stor grad går til eierne av råmaterialer og redskaper.

Ut-gruppe. Personer eller grupper medlemmene av en annen gruppe er likegyldige overfor eller føler avstand fra.

Utsiktede konsekvenser. Bivirkninger (ofte sumvirkninger) av handling og samhandling som aktørene ikke er klar over og tar hensyn til.

Utteksling. Direkte og indirekte sosialt bytte. Engelsk: *exchange*.

Utviklingsarbeid. Bruk av vitenskapelig innsikt og kunnskap for å bedre eksisterende forhold eller skape nye. (I naturvitenskapen dreier det seg ofte om produkt, i samfunnsvitenskapen om sosiale relasjoner og organisasjonsformer.)

Varer og tjenester. Goder som produseres og fordeles for å imøtekomme behov hos mennesker.

Velferdsstat. Apparatet av offentlige ordninger som er opprettet med sikte på å gi samfunnsmedlemmene et sunt, trygt og materielt tilfredsstillende liv.

Verdier. Overordnede standarder eller prinsipper som personlige eller sosiale mål og handlinger kan avledes fra og bedømmes etter.

Verdiintegring. (Prosessen som fører til) en forholdsvis høy grad av logisk konsistens mellom verdioppfatningene i et samfunn.

Verdikonflikt. Konflikt om grunnleggende verdiprioriteringer og livsmål.

Verdirasjonell handling. Handling som er styrt av ønsket om å realisere en verdi, uten at egennytten er noe viktig element.

Verdsettinger. Goder som ivaretar menneskers behov for anerkjennelse og respekt og bekrefter at man «er noe».

Verstehen (forståelse). Den oppfatningen at sosiale relasjoner bare kan forstås innenfra, ved at forskeren setter seg inn i menneskenes grunner for deres handlinger (Weber).

Vilkårsanalyse. Analysemåte som legger vekt på de sosiale betingelsene som ligger til grunn for et bestemt handlings- eller samhandlingsmønster.